

Олена Ткачук

ВНУТРІШНЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТРАКТАТІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО*

В статті розглядаються співвідношення між трактатами І. Нечуя-Левицького і його художньою прозою, зокрема романом "Хмари". Наводяться маловивчені статті письменника.

Ключові слова: інтертекстуальність, публіцистичність, цитата, ремінісценція.

The author examined the relationship between treatises I. Nechuya-Levitsky and his fiction, including novel "Cloud". We give Poorly article writer.

Key words: intertextuality, publitsystychnist, quote, reministsensiya.

Сьогодні інтертекстуальність розглядають як один із видів між-текстової взаємодії. Французький учений, літературний критик Ролан Барт запропонував "розглядати текст не як завершений продукт, а як прогрес продукування "підключений" до інших текстів, до інших кодів (це і є інтертекстуальність), і за допомогою цього артикулюється в суспільстві та історії: не способами визначення, а цитування" [1, 497].

Інтертекстуальний підхід, який передбачає виявлення типологічних збігів, різноманітних аналогій, перегуків, паралелей маємо на меті застосувати при вивченні культурологічних трактатів І. Нечуя-Левицького. Ми виходимо з того, що літературний твір є елементом широкого інтертекстуального простору, який охоплює не лише літературні твори, а й позалітературні форми висловлювання. "Будь-який текст перебуває у різноманітних "діалогічних" відношеннях з іншими текстами, які заповнюють цей простір, і з різними кодами мови, які репрезентовані у цьому просторі" [10, 249].

Наше завдання полягає в тому, щоб розглянути як співвідносяться між собою трактати І. Нечуя-Левицького і його художня проза, взяти до уваги контекст, намагаючись своїми спостереженнями хоч трохи "оновити" прочитання класики.

Слід відмітити, що “сучасне розуміння контексту розширилось порівняно” з раніше усталеним, коли під ним розумілася пов’язаність із відповідною генезою чи традицією, різноступенева включеність у певний літературно-історичний чи культурно-історичний континуум; нині він, за висловом М. Делапер’єр, “може означати нову дослідницьку перспективу, новий кут зору, що дає змогу поглянути на рідну літературу по-іншому, ніж зазвичай” [8, 23].

С. Єфремов один із перших літературознавців висловив готовність до нового системного і цілісного осмислення творчості І. Нечуя-Левицького. В “Історії українського письменства” вчений зауважив, що проза І. Левицького виявляє деякі типологічні подібності зі стилем його трактатів. Розглядаючи роман “Хмари”, С. Єфремов помітив в промовях Павла Радюка, “нового чоловіка”, героя-інтелігента “чимало риторичності”, [6, 484] специфічного пафосу, впевненості в артикульованих ідеях.

Ось, наприклад, Павло Радюк пояснює батькам чому навіть в університетські вакації носить український костюм: “— Ми, тату, носимо народну свиту, бо ми народовці, стаємо на бік народу; ми націонали! Ми протестуємо нашою свитою проти деспотизму, який насів на нашу українську національність, на нашу мову, на нашу літературу, на наше життя. Ми тим протестуємо проти всякого деспотизму і стаємо на бік нашого народу, боронячи його од панства, та ще й чужого, од впливу чужих мов, чужої віри, од впливу всіх чортів і бісів, які тільки посміли покласти свою ворожу руку на наше добро, на наш народ!” [10, 224].

Як бачимо, у виступі П. Радюка вміщено всі ключові слова, якими можна визначити параметри народницького дискурсу: “народ”, “національність”, “література”, “демократизм”. Виголошена устами героя (близька самому авторові) ідеологія народництва — інтелігенція повинна жити з народом, захищати його інтереси і бути прикладом для нього.

Подібні думки так само пафосно і патетично висловлює автор і в трактаті “Сьогочасне літературне прямування”. Обґрунтовуючи шляхи розвитку літератури, обстоюючи принципи реальності, народності, національності, Нечуй-Левицький нерідко стверджує: “Нам потрібна своя українська література...” [9, 85]. По вище згаданих трьох принципах сьогочасних літератур для України доконечне мати свою

літературу, а тим часом дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, їж, хоч удавись!

Вже третій указ карає нашу молоду літературу на Україні: 1876 року 18 травня вийшов той указ, котрим заборонили нам друкувати на українській мові вчені твори, педагогічні книжки, книжки для народного читання — навіть ноти з українськими словами, щоб не дати розвинути українській опері [9, 123].

Як письменникові, справжньому патріоту своєї вітчизни, Левицькому боліли утиски українського слова. Тим більш, що сам він, пройшовши всі етапи духовної освіти, відчував на собі як зневажають рідну мову і карають за неї прислані з Росії вчителі-русифікатори, звідси особлива патетика й критичний пафос у закликах до відмежування від чужих впливів. Не міг письменник абстрагуватися від свого національного “я”, зовсім об’єктивовано, відсторонено говорити про перспективи літератури в умовах насильницької й репресивної русифікації. Тим-то праця І. Нечуя-Левицького й цікава, що в ній органічно сполучено почуття, пристрасть серця, велика енергія думання й інтелектуальні рефлексії. Може постати питання: Чи має літературний критик, а (Нечуй-Левицький ним був) іти в політику? Відповідь знаходимо у нашого сучасника, критика, перекладача, літературознавця Д. Дроздовського: “Усе залежить від умов. Сьогодні не писати про політично-історичні проблеми, не розглядати літературу крізь призму “політичного абсурдизму” — це зрада національних інтересів” [5, 7].

Очевидно, саме умови бездержавності, засилля русифікації диктували І. Левицькому, літературному критикові, потребу втручання в політику, його праці — це відповідь на тогочасний (сучасний йому) політичний абсурд. Згадаймо геніального Т. Г. Шевченка, його рефлексії щодо тодішніх метаморфоз, як твердо і прямо, іноді зі скепсисом говорив він про чужоземні “індивідуалізми” (у “Передмові до нездійсненого” видання “Кобзаря” 1847) і радив письменникам: “А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми — по-своєму. У їх народ слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди” [12, 346].

Народницький дискурс, формула “нашої літератури” артикульються в романі “Хмари”. Можемо спостергти як виразно вже снуються П. Радюкові мрії про ідеал нової України “з своїм гордим, по-

етичним і добрим народом без усякого ярма на шиї, з своєю мовою в літературі, з своєю наукою й поезією” [10, 236].

Мав рацію С. Єфремов, коли стверджував, що “з цими своїми героями Левицький сходиться іноді на шлях публіцистики, на якому пробував себе й безпосередньо (книга — “Українство на літературних позовах з Московщиною”, видана під псевдонімом Баштовий” [6, 485]. Автор часто вводить в художній текст роману соціально-ідеологічні позиції, публіцистичні роздуми, монологи та діалоги дійових осіб, наснажені соціальними й національними висновками. Герої твору проголошують палкі викривальні промови й лозунги: “Треба сьогодні в товаристві зачепити питання про наші національні й просвітні справи...”. Сусідні народи нашкодили нам своїм безглуздим втручанням в наші справи... [10, 396]. Це одно і єдине джерело, звідкіль полетить світ на Україну: просвітність та наука... [10, 97].

На думку сучасного вченого Я. Голобородька роман “Хмари” виділяється особливою модифікацією художності — “публіцистичною”. “Художності з публіцистичним чисельником властиві актуально-ідеологічна навантаженість, злободенний пафос, інтелектуальність в її різноманітних проявах, здатність фіксувати тенденції і закономірності громадського руху” [4, 44]. Відмітимо також, що “публіцистичний” роман “Хмари” (вперше виданий у 1874 році) був прологом майбутніх успіхів письменника-публіциста, прототекстом його трактатів. В кожному разі публіцистичність, соціальна й національна заангажованість роману зближують його з трактатами І. Нечуя-Левицького.

Культурологічні трактати “Сьогочасне літературне прямування” (1878), “Органи російських партій” (1871), “Українство на літературних позовах з Московщиною” (1891) лише в 1998 р. стали доступними широкому читачьому загалу. Можна лише пожалкувати, що голос письменника-народовця, культуролога й публіциста протягом довгого часу залишався не почутим. Тим часом у вказаних трактатах добре подано контекст тодішньої дискусії щодо мовного буття в Україні, шляхів розвитку української літератури, політичної ситуації, сприйняття тих дебатів “іззовні”, з числа російської літературно-критичної думки. Гірко констатувати, але те, про що писав І. Нечуй-Левицький тоді, суще й нині (домінування російськомовних освітніх закладів; прагнення реанімувати двомовність, яка панувала в недавній імперії, домагання певних сил, щоб державною була російська мова.

Воістину збуваються тривожні передчуття І. Левицького про політику “обрусення”, “будущі часи України під московськими пазурями” [9, 11]. “Сумно стає на душі, як подумаєш про будущі часи України під московськими пазурями; сумно стає не тільки в політичних відносинах, але навіть в національних та літературних...” [9, 125]. Пророкою виявляється також віра, впевненість вдумливого аналітика у великий духовний потенціал українського письменства, його громадянську мужність і міць у постійній, сказати б фатальній боротьбі з диктатурою “обрусення”. “Російська” державність пригноблює українську літературу, потягується її задушити, а вона, як зумисне, росте та й росте. Десь беруться таланти, десь береться охота й енергія в тих талантів писати доконче своїм язиком, десь береться глибоке пересвідчення в правоті свого діла, своїх тенденцій. І вони сходять і стигнуть без школи, без шкільної виробки язика, без шкільної виправи стилю, не вважаючи на державну неласкавість і усякі державні притиски [10, 191] (“Українство на літературних позовах з Московщиною”).

Неможливо не відзначити в цитованих словах емоційної напруги, безкомпромісності, яскраво вираженого ставлення й оцінки того, що відбувається, тобто всього того, що передбачає публіцистика. І що особливо вабить у публіцистиці І. Нечуя-Левицького — оте, за висловом М. Коцюбинського “потужне випромінювання особистості автора” [7, 42] — людини безкомпромісної, науково сумлінної, здатної творчо мислити і гаряче відчувати, творити літературу і використовувати її як трибуну для озвучення і популяризації національних і просвітницьких ідей.

Щодо національної ідеї І. Франко у праці “Ювілей Івана Левицького (Нечуя)” зазначав, що ідейні позиції І. Нечуя-Левицького були тут абсолютно непохитними і незмінними... але се не були ніякі партійні програми ані тези, се було його зовсім, сказати так, елементарне, не підлягаюче ніякій дискусії становище національне, українське. Він був українцем і українським, виключно українським письменником тоді, коли многи його ровесники твердо вірили, що свобода і соціалізм знищать швидко всі національні різниці... [11; 35, 371].

Національна ідея досить органічно увійшла в життя І. Левицького (можливо з піснею матері, чи з проповіді батька-священника, проголошених українською мовою) і стали стимулом його праці на ниві літератури й культури. Залишається лиш подивуватись відпові-

ді Франка на поставлене ним самим у вказаній статті питання: Чим не був для України І. Нечуй-Левицький?» [12; 35, 370]. Виявляється: “не був публіцистом, не був борцем, ані полемістом, не був чоловіком партії” [11, 35; 370].

Так, Нечуя-Левицького “не можна було зачислити ні до якої партії”, [11; 35, 370], але ж був він національно-свідомим полемістом, блискучим публіцистом, Баштовим (його псевдонім) — справжнім охоронцем української нації.

Звичайно, важко погодитись із такою Франковою оцінкою трактатів І. Нечуя-Левицького (“Світогляд українського народу”, “Українство на літературних позовах з Московщиною”) — “Не визначається ані глибиною та ясністю естетичного розуміння, ані оригінальністю поглядів” [12, 135, 370].

Зауважимо, що розвідка “Українство на літературних позовах з Московщиною” має високий науковий рівень, містить оригінальну авторську концепцію “національного культурного типу”, до того ж конкретно проілюстровану на прикладі китайської культури. Надзвичайно цікавими видаються думки автора про застосування порівняльної етнографії як методу дослідження етногенези. Має рацію сучасний дослідник Михайло Гнатюк, коли стверджує, що праця І. Нечуя-Левицького “за своїм значенням далеко виходила за межі полемічної статті і стала зразком позиції національно свідомої інтелігенції стосовно розвитку літератури кінця XIX ст. [3, 89].

У трактаті “Українство на літературних позовах з Московщиною” І. Нечуй-Левицький полемізує з російським вченим О. Пипіним, котрий написав працю з промовистою назвою “Особая история русской литературы”. Петербурзький науковець переконував, що українці адміністративно й духовно приросли до Московщини і тому їхня література повинна розвиватися в загальноросійському річищі. Натомість І. Нечуй-Левицький вважав фактом існування української літератури, оскільки ця література європейська, незалежна від російської. Український письменник доводив О. Пипіну, що українське відродження не потребує ні схвалення, ні осуду, “бо справді джерело українства має зв'язок з національним і народним рухом у слов'янщині та деяких краях сучасної Європи і навіть у найновіші часи в самій Росії [9, 133].

У публіцистичній манері, з іронією та сарказмом відповів І. Нечуй-Левицький О. Пипіну на його закид ніби-то українці-галичани і

слов'яни за межами імперії добре не знають Росії: “Сказати по правді, серби й болгари, пригноблені турками і західні слов'яни, притиснуті німцями і справді мало знали Росію і любили її більше платонічно, як державу велику, дужу, сподівалися тільки від неї помочі... І доки вони її добре не знали, доти любили... але як з-за гуманістів-слов'янофілів незабаром виглянули консервативні слов'янофіли, ті лісові кощеї, кікімори та гетевські “лісові царі” і заспівали до них приманюючу пісню: “Прийдіть мов, до нас в наші обіймища! Дамо вам чертоги й перли, і сади, і фонтани... дамо вам православ'є і великоруську народність, навіть начіпляємо вам здорові дзвони на ваших дзвіницях... тільки забудьте свій язик, занедбайте свою літературу, поступіться своєю національністю, прийміть великоруську літературу, а свою хоч і в піч викиньте! — і ми вас задушимо від палкого кохання на своїх грудях. Західні слов'яни просто схарамудились...” [10, 145].

Об'єктом насміху у вказанім трактаті є також національна нетерпимість росіян до будь-яких розмов про домішки “дикого фіна” в російській нації. Автор переконаний, що такі домішки є і в інших народів. Але коли б ці народи так сердилися через це, то “Італії прийшлося би від напруги тією амбіцією давно луснути. Франція та Англія мусіли б дійти до зневіреності в свою високу культуру, а Іспанія з такої причини через свою звісну гордовитість давно б здуріла, і її прийшлося би посадити в Києві”, [10, 174] в Кирилівське, в дім для збожеволілих...” [10, 174] З іронією говорить І. Левицький про політику русифікації: на Україні “обрусення” становлять вище від інтересів християнства й православ'я, неначе від нього залежить і саме небо і самий рай: проповіді по-українськи не можна говорити, хоч усі добре знають, і попи і ієрархи, що штунда розповсюджується і через те, що народ не чує і не знає зрозумілої для себе відповіді” [10, 178].

Сміхові елементи проступають як в трактатах, так і в художній прозі І. Нечуя-Левицького. Згадати б пародійно написані в романі “Хмари” сцени поділу майна Сухобруса, проведення іспиту в духовній академії, шаржований портрет росіянина Воздвиженського, котрий дістав прізвисько туляка-подляка, оскільки в його натурі було стільки нецеремонності, що здавалось, ніби він от-от махне лапою по спині або й по щоці” [9, 108].

В трактаті “Сьогочасне літературне примування” також порівнюється українська ментальність і російська, як і у романі “Хмари” ав-

тор дещо гіперболізує негативні риси характеру росіянина, натомість ідеалізує ментальність українця. Прийом контрасту в застосуванні порівняльних конструкцій (наприклад, в розмові Воздвиженского й Дашковича про своїх майбутніх дружин, якими вони мають бути) не тільки передає особливості вдачі, а й викликає сміх. Деякий комічний відтінок має порівняння української пісні й російської в “Сьогочаснім літературнім прямованні”.

На нашу думку, у трактатах переважає сміх гіркий, сміх крізь сльози, у романі “Хмари” у ході розповіді про життя студентів в академії інколи “вривається веселий сміх”. Усі деталі комізму як в прозі так і в трактатах І. Левицького підпорядковані втіленню змісту, політики русифікації, шовіністичної ідеології великодержавників-українофобів.

Як ми це спостерігали, за допомогою художнього слова. І. Нечуй-Левицький не лише вивчав життя і психологію українського селянства, а й відгукувався на актуальні соціальні й національні питання, які стояли перед українською інтелігенцією у другій пол. XIX ст.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Текстуальний аналіз “Вальдемара Е. По. // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. — Львів: Літопис, 2002. — С. 497–521.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. — К.: Києво-Могилянська академія, 2008. — 430с.
3. Гнатюк М. Історія літератури як наукова дисципліна: друга пол. XIX — поч. XX ст. // Слово і час. — 2010. — № 6. — С. 84–93.
4. Голобородько Я. “Публіцистична художність” як закономірна модифікація естетичного мислення І. С. Нечуя-Левицького. // Творча індивідуальність І. С. Нечуя-Левицького і літературний процес. Збірник тез доповідей і повідомлень республ. наук. конференції присвяченої 150-річчю з дня народження письменника. — С. 43–45.
5. Дроздовський Д. Гуманітарна ситуація в Україні дає мало підстав для оптимізму // Літературна Україна. 25 листопада 2010. — С. 6–7.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. — К.: Феміна, 1995. — 688 с.
7. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. — К.: Києво-Могилянська академія 2008. — 70 с.

8. Наливайко Д. Літературна компаративістика вчора і сьогодні // Сучасна літературна компаративістика: стратегія і методи. Антологія — К.: Києво-Могилянська академія. 2009. — С. 5–44.
9. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позвах х Московщиною. Культурологічні трактати; Упоряд. М. Чорнопикого. — Львів: Каменер, 1998. — 256 с.
10. Нечуй-Левицький І. Хмари // Твори в двох томах. — т. I Повісті та оповідання — К.: Наукова думка, 1985. — С. 101–414.
11. Франко І. Ювілей Івана Левицького (Нечуя) // І. Франко. Збір. творів у 50 т. — К.: Наукова думка, 1982. — т. 35. — 511 с.
12. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання Кобзаря 1874р. // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. — К.: Либідь, 1996. — 446 с.